AHMET AKSIN

TANZİMAT'IN HARPUT EYALETİ'NDE UYGULANMASI VE KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Belleten, C. LXII, Aralık 1998, Sayı : 235'ten ayrıbasım

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA
1999

TANZİMAT'IN HARPUT EYALETİ'NDE UYGULANMASI VE KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

AHMET AKSIN*

Osmanlı öncesi bir çok devlet ve beyliğin hâkimiyeti altında bulunan ve Doğu Anadolu'nun önemli stratejik bölgelerinden biri olan Harput, Yavuz Sultan Selim döneminde (1516 baharında) Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Harput Osmanlı hâkimiyeti altına alındıktan sonra *Diyarbekir* Eyaleti'ne bağlı bir sancak haline getirilmiş ve bu idari statüsü 1845 yılına kadar devam etmiştir.

Bu tarihten sonra 20 Eylül 1845 tarihli bir fermandan[1] anlaşıldığına göre, Harput'a bağlı bütün kazalar ve Maden-i Hümâyûn'un[2] bazı kazaları *Diyarbekir* Eyaleti'nden ifraz edilerek ayrı bir mutasarrıflık haline getirilmiştir. Bu tarihten kısa bir müddet sonra 1 Nisan 1846 tarihinde Harput müstakil bir eyalet haline getirilerek, valiliğine Yakup Paşa tayin edilmiştir[3]. Harput'un idarî yapısında meydana gelen bu değişikliğin en büyük sebebi Tanzimat'ın ilanıyla birlikte eyaletlerin sınırlarında da değişiklikler yapılmaya başlanmasıdır.

* Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

[1] Başbakanlık Arşivi, *Cevdet Dahiliye;* 13142.

[2] 1775 tarihinden itibaren Keban ve Ergani madenleri *Maden-i Hümâyûn Emâneti*'ni oluşturmuşlar ve bu isimle idare edilmişlerdir. Bu tarihten itibaren Harput'un da dahil olduğu bir kısım sancaklar malî açıdan bu Emanete bağlanmıştır. Maden-i Hümayun Emanetini oluşturan sancaklara bakıldığında bunun bir kaç eyaleti havi olduğu görülecektir. Bu durum ileriki tarihlerde idarî açıdan bir kısım karışıklıkların ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Maden-i Hümayun Emaneti'nin kuruluşundan hemen sonra Harput Sancağı, bu birim içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur.

Öte yandan Maden-i Hümayun'un kuruluşunu takiben atanan *Diyarbekir* Eyaleti Valilerinin aynı zamanda "Maden-i Hümâyûn Emini" olarak da atanmaları, yine bu bölgenin yani Ergani ve Keban Madenleri'nin tam ortasında kalan Harput'un önemini daha da artırmıştır. Nitekim XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra artık Diyarbekir valiliğine atanan valiler, idare merkezi Diyarbekir olmakla birlikte umumiyetle Diyarbekir'da değil Harput'ta oturmaya başlamışlar ve Harput'un 1845-46 tarihinde Eyalet haline getirilmesinde önemli bir rol oynamışlardır.

Maden-i Hümayun hakkında geniş bilgi için bakınız, Fahrettin Tızlak; *Keban ve Ergani Yöresinde Madencilik 1780-1850,* T.T.K. yay. Ankara, 1997.

[3] BA, *İrade Dahiliye;* 6090; BA, A. MKT., Dos 39, Sıra 30.

Tanzimat Fermanı ilan edilip Takvim-i Vekayi'de neşredilmesinden sonra bütün eyalet valilerine ve sancak yöneticilerine ayrı ayrı bir ferman halinde gönderildi. Vergi ve asker maddelerine dair gönderilecek emirlerin beklenmesi, bunların dışında Tanzimat Fermanı'ndaki bütün esasların, derhal icrasına girişilmesi bildirildi. Gönderilen bu fermanda ayrıca Gülhane Hattı'nın sancak merkezlerinde ve şehrin en büyük meydanında bütün ileri gelenlere halk önünde merasimle okunması ve sonra kazalara ve kasabalara birer birer gönderilip bütün ahaliye güzelce anlatılarak açıklanması istendi[4].

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte yeni uygulamalar yürürlüğe konmaya başlandı. Özellikle can ve mal güvenliğinin sağlanarak vergilerin herkesin gelirine göre alınabilmesi için, mal, mülk ve nüfus sayımına gerek vardı. İlk olarak Tanzimat'ın öngördüğü malî, idarî ve askerî yenilikler ülkenin tamamında uygulamaya konulmadı. Uygulamalar ilk etapta merkeze yakın olan bölgelerde başlatıldı. Önce Edirne, Bursa, Ankara, Aydın, İzmir, Konya ve Sivas eyaletlerinde mal ve mülk sayımı yaptırılarak uygulamaya geçildi. Trabzon'da bu eyaletler içinde olmasına rağmen gösterilen tepkiler üzerine burada uygulama bir süre ertelendi[5].

Tanzimat uygulamaları, bahsettiğimiz eyaletlerden sonra 1845 yılının Mart ayında *Diyarbekir* Eyaleti'nde uygulanmaya başlanmıştır[6]. Aynı yıl içerisinde *Diyarbakır* Eyaleti'ne bağlı bir sancak olan Harput'ta Tanzimat'ın getirdiği bütün yeniliklerin uygulandığı bir Osmanlı Şehri olmuştur. Bu dönemde Harput Şehri nüfusu yaklaşık olarak 10.000, Sancak nüfusu ise yine yaklaşık olarak 100.000 civarındadır[7].

Malî Alanda Uygulanan Yeniliklere Tepkiler

Harput'un Tanzimat'a dahil edilmesi ilk olarak idarî yapısında bir değişiklik yapmıştı. İkinci aşamada ise malî alandaki yenilikler uygulamaya konulmaya başlanacaktı. Uygulanması düşünülen bu yenilikler Osmanlı'nın bu tarihe kadar olan mevcut malî yapısında köklü değişiklikleri öngörüyordu.

[4] Halil İnalcık; "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 6, İstanbul, 1985, s. 1536.*

[5] Musa Çadırcı; "Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri,* Ankara, 1985, s. 97.

[6] İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* Ankara, 1995, s. 183.

[7] Ahmet Aksın; *XIX. Yüzyılda Harput 1833-1876 (İdari Fiziki, Demoğrafik ve Sosyo-Ekonomik Yapı),* Fırat Ünv. Sosyal Bil. Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1995, s. 140.

Maliye alanındaki ıslahat, Tanzimat'ın temelini teşkil etmekteydi. Tanzimat'la birlikte idarî sahada yapılan yenilikler ve düzenlemeler malî bakımından merkeziyetçilik fikrinin uygulanabilmesi için bir altyapı niteliğindeydi. Merkezden geniş yetkilerle donatılmış olarak gönderilen muhassılların tayiniyle, vergilerin tahsilini vali ve ayanların denetiminden kurtarmak, onların yaptıkları ve büyük şikayetlere ve toplumsal huzursuzluklara yol açan yolsuzlukların engellenmesini amaçlamaktaydı. Yeni maliye idaresi merkezden kontrol prensibi, yani her türlü gelirin doğrudan doğruya merkezi hazine adına toplanması ve her türlü giderin yine bu merkezî hazineden ödenmesi prensibiyle yeniden düzenlendi[8].

Tanzimat Fermanı'nda belirtildiği üzere âşâr ve mukataaların iltizama verilmesi usûlü derhal kaldırılmıştı. Yerine tevzii niteliğinde, ancak mükelleflerin ödeme güçlerine göre tahsil edilecek bir vergi sistemi getirilecekti. Ödeme gücünün ölçüsünü ise teb'a'nın emlak, arazi, hayvan varlığıyla, kazançlarının sayımıyla tespiti yoluna gidilecekti. Bu usûl icra edilene kadar ise ahaliden belirli bir miktar vergi peşin olarak alınacaktı[9]. Ekonomik güçlerine uygun olarak, mükelleflere farklı mali yükümlülükler getiren yeni vergi sistemi, erkek nüfus veya hane üzerine eşit olarak paylaştırılan örfî tekâlife göre nispeten olumlu bir gelişmedir. Ancak yerel güçlerin etki ve nüfuzlarıyla vergilerin tevzii ve tahsilinin adaletli bir şekilde dağıtılıp toplanması oldukça şüpheli görülmektedir[10].

Devletin toprak politikası bu dönemlerde tam bir keşmekeşlik içerisinde bulunmaktaydı. Devlete ait bazı topraklarda halen eski timar sahipleri (sipahiler) toprağı işlemekteydiler. Diğer taraftan aynı işi mültezimler veya muhassıllar da bazı bölgelerde yürütmekteydiler. Tanzimat'ın ilanından sonra Osmanlı toprak sisteminde değişiklikler yapılmaya başlanmış ancak yapılan tüm çalışmalar hep geçici olmuş kalıcı ve köklü düzenlemeler yapılamamıştır. Bunun en önemli sebebi sistemin bir geçiş dönemine girmesi ve alınan kararların uygulama esnasında iyi veya kötü olduğunu farkedip tecrübe edinilmesi olmuştur.

[8] Halil İnalcık; "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları ve İncelemeler*, İstanbul, 1993, s. 362.

[9] BA, A. MKT., Dosya 45, Sıra 26. ("...Harput Eyaletinde tahrîr-i temettu'at usûlünün icrâsına değin sâl-i hâlî içün ale'l-hesab biraz virgü tevzî'i ve istihsâl kılınmasından dolayı ahâli tarafından ba'zı suretle cemiyet vukû'bulmuş ise de ...." 5 Temmuz 1846).

[10] Abdüllatif Şener; "Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları", *150. Yılında Tanzimat (Bildiriler)*, (Yayına Hazırlayan, H. Dursun Yıldız.), Ankara, 1992, s. 261.

Tanzimat dönemi idarî, iktisadî ve siyasî alanda bir geçiş dönemidir. Eskinin yerine yeni usûller hemen ikâme edilememiştir. Dönemin zaruretlerinden kaynaklanan bu husus aşağıda izah etmeye çalışacağımız iktisadî ve siyasî alanda olduğu gibi eğitim alanında da görülmektedir.

Dikkat edilirse Tanzimat Dönemi'nin en büyük özelliğinden birisi de bu ikiliktir. Bir yenilik getirildiği zaman eski usûl hemen terkedilmiyor yeni ve eski usûller birlikte uygulanmaya çalışılıyordu. Bu duruma Harput Eyaleti'nden iki örnek verecek olursak Posta Müdürlüklerinin kurulması kararından sonra 1847 yılında Harput Eyaleti dahilindeki Hasan Çelebi Derbendi lağvedilerek vergilendirilmeye tabi tutulmuş, ancak bu bölgenin güvenliğinin başka türlü sağlanamayacağı anlaşıldığından derbendcilikleri iade edilmişti[11]. Diğer örnek ise hukuk alanıyla ilgilidir. 1848 yılında Harput Valisi bulunan Mustafa Sabri Paşa merkeze gönderdiği bir tahriratta Harput Eyaleti dahilindeki Herdi, Parçikan, Zeyve ve Aluçlu Nahiyelerinde çoğunluğun aşiretlerden oluşması sonucu bir çok işin Boybeği vasıtasıyla görüldüğünü bunun da Tanzimat'a uygun olmayan bir usûl olduğunu belirtmiştir. Bu bakımdan aralarında doğan bazı meseleleri halledemeyip, en küçük davalarda bile eyalet merkezine geldiklerini, bunun da hem ulaşım hem de hukukî zorluklar doğurduğunu söyleyerek, bu konunun Herdi Nahiyesi'nde ahalinin seçeceği ihtiyarlardan altı yedi kişilik bir meclis oluşturulması ve bu bölgeye bir naib gönderilmesi ile çözümlenebileceğini ileri sürmüştür. Bunun üzerine merkezden gelen bir kararla Sabri Paşa'nın teklifi uygun görülmüş ve olumlu görüş bildirilmiştir[12]. Bu da gösteriyor ki Tanzimat'a dahil edilen bölgelerde yeni uygulamalarda bir hayli erken ve aceleci davranılmış, hata yapıldığı farkedildiği anda uygulamalardan bir süre için vazgeçilmiştir. Mîrî arazi sistemi bir süre bu tarzda çalkantılarla devam ettikten sonra toprak sistemi 1858 Arazi Kanunnamesi ile bir düzene sokulmaya çalışılmıştır.

İltizamla birlikte özellikle kırsal kesimdeki teb'a için diğer önemli bir yenilik de angaryanın kaldırılmasıydı. Klasik sistemde angarya yılda 3 gündü. Çalışması gereken kişi istediği takdirde bu üç günlük angaryanın bedelini ödemek şartıyla çalışmayabilirdi. 18. yüzyılda devlet düzeninde başlayan bozulma ile angarya kurallarına uyulmamıştır. İncelenen döneme gelindiğinde ise angarya halka için bir yük haline dönüşmüştü. Eyalet valileri veya sancak yöneticileri, bölgelerindeki reayayı kendi özel işlerinde bedava çalıştırmak-

[11] BA, A. MKT., Dosya 86, Sıra 25.
[12] BA, A. MKT., Dosya 159, Sıra 67.

taydılar. Ahaliyi bazı bölgelerde isyana dahi sürükleyen[13] bu uygulamanın kalkması, köylü ahali üzerinde büyük bir rahatlama yaratmıştır. Bu insanları angarya işlerde çalıştıracak olan yöneticilere ise ceza verilmesi öngörülüyordu.

Tanzimat'ın uygulanması sırasında karşılaşılan tepkilerin çoğu malî alandaki yöneliklerin uygulanmasıyla birlikte olmuştur. Oldukça cesaretli bir kararla kaldırılan iltizamın yerine getirilen yeni sistem vasıta ve eleman yokluğu yüzünden maliyeyi bir karmaşanın içerisine sürüklemiştir. Öte yandan iltizam sisteminin neticesi olarak haksız kazançlar elde edebilen, mültezim, voyvoda, ve sarraf gibi bazı görevliler ve bunlara bağlı birçok kimse bir anda kazanç ve istismar kapılarının kapandığını görmüşlerdi. Bu grupların içerisinde taşralardaki ayan ve ağalar da bulunmaktaydı. Servete göre vergi verme prensibinin kabul edilişi ile birlikte ödeyecekleri vergilerin bir kaç kat birden arttığını ve angaryanın kalkmasıyla halktan elde ettikleri bedava işçilik maliyetlerinin elden gittiğini gören bu kişilerin bir kısmı gayet tabii olarak bu yeni uygulamaların karşısında olmuşlardı[14].

Yukarıda yeni vergi sisteminde herkesin mal ve mülkü sayılarak gücüne göre belirlenen vergiyi ödeyeceğinden bahsetmiştik. Bu sayım sırasında dikkatli ve titiz çalışıldığını söylemek biraz güçtür. Bir çok eyalette olduğu gibi Harput Eyaleti ve dahilindeki diğer yerleşim birimlerinde yer yer hoşnutsuzluklar meydana gelmiştir. Elimizde mevcut belgeler incelendiğinde bu sayımın bazı haksızlıkları da beraberinde getirdiği ve bu sayım neticesinde toplanan ağır vergilerden dolayı halkın zor durumlara düştüğü görülmektedir.

Harput'a tabi bazı köylerdeki ahaliden alınan öşür miktarının 14 Temmuz 1848 tarihli bir belgede onda bir olması gerekirken halktan onda iki buçuk ve bazılarından ise üçte bir oranında zorla vergi toplandığından bahsedilmektedir. Ahali kendi ihtiyaçları için ektikleri meyve ve sebzeden dahi bu oranda vergi alındığını belirterek oldukça zor duruma düştüklerini ve bu verginin ise Harput Meclisi tarafından değilde köy muhtarı tarafından toplandığını yani Tanzimat'a muğayir hareket edildiğini Maliye Nezareti'ne bildirmiştir. Bunun üzerine Maliye Nezareti'nden bir memur tayin edilerek

[13] Halil İnalcık; "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 6, İstanbul, 1985, s. 1538.*

[14] Halil İnalcık; "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler" *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 6, İstanbul, 1985, s. 1539.*

bölgeye gönderilmiş ve vergi miktarının yeniden gözden geçirilerek ahalinin mağduriyeti önlenmeye çalışılmıştır[15].

Yine 5 Temmuz 1848 tarihli bir hükümde Harput Eyaleti'ne tabî Malatya Kazası ahalisinin vergilerinin yapılan tetkikler neticesinde fazla alındığından bahsedilerek, bu sebepten dolayı halktan belirtilen oranların dışında fazla para ve zahire alınmaması istenmiştir[16]. Bundan başka Aşayir-i Selase olarak adlandırılan Herdi, Zeyve ve Parçikan nahiyelerinde de aynı durumla karşılaşılmıştı[17]. Bu ve benzeri olaylardan dolayı Harput Eyaleti Valisi, sorumlu olduğu bölgedeki bütün idarî yetkililere sık sık Tanzimat esaslarına sahip çıkılmasını istediğini belirten yazılar göndermek zorunda kalıyordu[18].

Ancak ilginçtir ki bu tarihden yaklaşık iki yol sonra 20 Eylül 1850 tarihinde Harput Valisi Osman Nuri Paşa'ya ve Defterdarı'na hitaben gönderilen hükümde, Harput Eyaleti'nin 1846 senesinden beri Tanzimat'a dahil olduğu belirtilerek Harput Eyaleti'ne bağlı Malatya Kazası'nda vergilerin yüksek tarh edildiğinden bahsedilmekte ve bu bakımdan haksızlığın önlenmesi amacıyla merkezden bir memur gönderileceği de bildirilmektedir[19]. Bu belge gösteriyor ki yaklaşık olarak dört yıldır Tanzimat'a dahil edilmiş olan Harput Eyaleti'nde Tanzimat'ın öngördüğü yeni vergi sistemi halen yerli yerine oturtulamamıştır. Özellikle resmi idarecilerin vergi toplanması sırasında keyfi tutumları devam etmekte ve bu durum karşısında ahali son derece rahatsız olmaktadır.

Benzer bir olay da Harput Kazası'nda cereyan etmiştir. Tanzimat'a dahil olmasından ötürü gerekli olan mal, mülk ve gelirlerin yazımı yapılmadan önceki süre içerisinde ahaliden belirli bir oranda peşin vergi şeklinde vergi toplanması gerekmişti. Ancak toplanacak bu paranın çoğu ordunun ihtiyacını karşılayabilmek için değerinden düşük bir fiyata zahire mübayaa edilerek tahsil edilmiş, mübayaa edilen malların karşılığında da köylülere senet verilmiştir. Senetlerin ödeme tarihi geldiğinde paranın ödenmemesi köylüyü daha da perişan etmişti. Senetlerinin gününde ödenmemesi yanında içinde bulunulan yılın vergisinin de ayrıca istenmesi köylüyü isyan noktasına getirmişti.

[15] BA, A. AMD., Dosya 5, Sıra 11.
[16] BA, *Mühimme*, 257, Hüküm: 276.
[17] BA, A. AMD., Dosya 5, Sıra 11.
[18] BA, *A. MKT.* Dosya 152, Sıra 16.
[19] BA. *Mühimme*, 257, Hüküm: 1000.

Hallerinden memnun olmayan kalabalık bir köylü grubu bulundukları durumu arzetmek üzere Harput'a gelerek bir takım olaylara sebebiyet vermeye başlamışlardı. Kalabalık, önce meclis azalarından bir kaç kişiyi dövmüş, bazı dükkanları yağma etmiş, ulemadan ve memurlardan bir kısmının evlerinin kapılarını kırmışlardı. Olayları yatıştırmak isteyen ve aracı olmaya çalışan ayan ve eşraftan bir kaç kişi de aynı şekilde dövülmüştü. Neticede üzerlerine sevkedilen iki tabur asker kalabalığın etrafını sarmış ve olayların durulması sağlandıktan sonra ordu müşiri'nin evinin önüne getirilmişlerdi Müşir Bekir Rüstem Paşa ne istediklerini sorduğunda içlerinden biri özetle şöyle demiştir.

Bizden onda iki vergisinden 56 kuruşa buğday ve 46 kuruşa arpayı hesap edip akcasını istiyorsunuz ve bizden mübayaa ettiğiniz arpanın bahasını 30 kuruştan kesip zor ile senet verdiniz. Şimdiye kadar bir kuruş verdiğiniz yok yine bizi vergi için sıkıştırmaktasınız. 1846 senesine mahsuben 2000 kese akça talep etmektesiniz benim karyemden alınan zahire ve sairenin 130.000 kuruşluk senedi işte yanımda bunları hesap etmiyorsanız hastahane ve sair kışlaların binası için angarya olarak kireç, odun vesair şeyler taşıttınız, bunların da karşılığını göremedik. Tanzimat'da bunlar var mıdır?

Bu köylüyü dinleyen Rüstem Paşa cevaben, *benim ve Vali Ömer Paşa'nın mührü olmadan kimseye bir habbe vermeyin, şimdilik bir akçe ve bir habbe istemeyiz* demesi üzerine ahali sakinleşmiş ve yeni vergilerinin kendi istekleri doğrultusunda kabul edilmesi neticesinde dağılmışlardır[20].

Halkın küçük çapta dahi olsa bu hezeyanı, merkezi yönetim tarafından dikkate alınmış ve konu tahkik ettirilmiştir. Yapılan tahkikat neticesinde, gerçekten de vergi tahriri sırasında büyük haksızlıklar yapıldığı ortaya çıkarılmıştır. 5 Temmuz 1846 tarihli bir hükümde bu haksız uygulamadan bahsedilerek ne hazineye zarar ettirecek ne de ahaliye ağır gelecek bir şekilde hakkaniyetle ve dikkatle vergi tertip ve tevziinin yapılması ve defterlerin kısa zamanda gönderilmesi istenmiştir[21].

Burada köylünün içerisinde bulunduğu sosyal ve ekonomik durum bütün açıklığıyla görülmektedir. Elbetteki bu kadar zor durumda bulunan ahalinin, devleti de aynı şartlar altındaydı. Devlet Mısır İsyanı'nın açmış olduğu derin yaraları henüz saramamıştı. Bu meseleden dolayı Boğazları koruyabil-

[20] BA, *İrade Meclis-i Vala*, 1530. (2 Mayıs 1846).
[21] BA, *Cevdet Maliye*, 4984.; BA, *A. MKT.*, Dosya 45, Sıra 19.

mek amacıyla Batılı devletlere büyük imkanlar sağlamıştı. Bu olay Osmanlı'nın başına Boğazlar meselesi belasını musallat etmişti.

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte azınlıklara verilen haklar ise milliyetçilik duygularının gelişmesine sebep olmuş, batılı devletlerin de kışkırtmaları neticesinde isyan hareketleri için gerekli zemin hazırlanmış, Lübnan, Arnavutluk, Girit, Bulgaristan ve Suriye'de ilk isyanlar patlak vermeye başlamıştı. Gerek bu isyanlar gerekse Boğazlar meselesinden dolayı yabancı devletlere tanınan ticarî imtiyazlar Osmanlı Devleti'ni oldukça zor bir duruma düşürmüştü. Savaşlar ve isyanlar daha çok asker gerektiriyor daha çok asker ise daha çok para ihtiyacı doğuruyordu. Bu bakımdan köylü üzerine tahmil edilen vergiler her geçen yıl daha da artırılmaktaydı. Vergilerin artırılmasından başka biraz önce de belirttiğimiz gibi gerek resmi görevlilerin gerekse ayan ve eşrafın halk üzerindeki keyfi baskı ve zulümleri de bu kesimi daha da fakirleştiriyordu. İdarecilerin bu keyfi davranışlarına yine Harput Eyaleti'nden örnek vermek lazım gelirse Kaza Müdürlerinin uygulamalarını gösterebiliriz. Tanzimat'ın bir gereği olarak Harput Eyaleti dahilindeki kazalara atanan müdürlerin yaptığı uygulamalarda yetkilerini kötüye kullanarak halka zulüm yaptıkları ve ağır vergiler istediklerinden haklarında çeşitli şikayetler yapılmakta[22] ve yönetim de bu konuda gereken takibatı yapmaktaydı[23]. Onun için bu dönemde meydana gelen isyan hareketleri diğer dönemlere nazaran daha sık görülmektedir.

Askerî Alanda Uygulanan Yeniliklere Tepkiler

Halkı mağdur eden diğer bir konu da askerlik meselesidir. Tanzimat'tan önce Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla oluşturulan Asakir-i Mansure Ordusu'na asker alma usûlü oldukça sert ve acımasız bir şekilde gerçekleşiyordu. Askerlik yapabilecek yaşta olan gençler durumlarına ve mazeretlerine bakılmaksızın, yaşadıkları yerlerde yakalanıp, elleri zincirlenerek, asker toplama merkezlerine getiriliyorlardı. Buralarda kendilerine diğerlerinin katılmalarını beklerken kötü şartlarda hapis hayatı geçiriyorlardı. Daha sonra hayatları boyunca hizmet etmek üzere ordu alaylarına veya gemilerine gönde-

[22] BA, *A. MKT.*, Dosya 73, sıra 98.; BA, *A.MKT.*, Dosya 126, Sıra 91.; BA, *A. MKT.*, Dosya 126, sıra 41.

[23] B.A., *Cevdet Dahiliye*, 15450 (18 Ocak 1849 tarihli bu ilmühaber'de Palu Kazası Müdürü Tahir Bey'in ve kaza meclisi azalarının uyguladıkları teaddiyat'dan dolayı değiştirildikleri belirtilmektedir.), BA, *A.MKT.*, Dosya 125, Sıra 72.

riliyorlardı[24]. Hatta halk askere alınan çocuk veya yakınlarının ne zaman döneceği belli olmadığından götürülen kişilere ölmüş gözüyle bakardı. Bu bakımdan askerlik tiksinti veren bir hal almıştı[25].

Tanzimat'la birlikte 1843-1846 yılları arasında yapılan çeşitli düzenlemelerle Osmanlı askerlik sistemi tekrar değiştirildi. Ocak usûlünden vazgeçilerek yerine kura usûlü konuluyordu[26]. Tanzimat Fermanı'nda yer alan eşitlik, kimseye zulüm ve baskı yapılmaması, herkesin hak ve vazifesini önceden bilmesi gibi ilkelerin asker almada da yürürlüğe konması zorunlu hale gelmişti. Bundan dolayı 1843'te ordu yeniden düzenlenirken asker almada ad çekme usulünün benimsendiği açıklanmıştı. Bu kararın ayrıntıları açıklanmadığından üzerinde yapılan çalışmalar 1846'ya kadar sürdü ve bu tarihte padişahın onayıyla yayınlanarak yürürlüge kondu[27].

Bu kanuna göre Osmanlı Müslüman halkının askerlik çağına gelmiş olanlarının isimleri önceden tespit edilecek ve her yıl belirli merkezlerde Kura Meclisleri önünde isimleri bir kağıda yazılarak torbaya konacak adı kurada çıkarsa askere alınacaklardı[28]. Askerlik isabet edenlere yirmibeşgün hazırlık müsaadesi verildikten sonra katılacakları birliklere hareket edeceklerdi[29]. Nizamnamede her ordunun kendisine ayrılan bölgedeki kazalardan er temin etme yoluna gidecekleri her kazanın nüfusu ve askerlik çağındaki kişileri tespit edilerek buna göre her kura döneminde, o kazanın ne kadar asker çıkaracağı önceden belirleneceği de hükme bağlanmıştı[30].

Bu kanunla asker almada hatır, gönül, rüşvet gibi uygunsuzlukların önüne geçilmek istenmiştir. O günün şartları gözönüne alındığında bunun

[24] Enver Ziya Karal; *Osmanlı Tarihi,* C. V, Ankara, 1983, s. 178 (Yazar eserinde bu bilgiyi nereden almış olduğunu belirtmemesine rağmen Mustafa Nuri Paşa'nın *Netayic'ül-Vukuat,* adlı eserinden almış olmalıdır. Ancak M. Nuri Paşa'nın eserinde 19. yüzyıldaki asker alma hususunda bu kadar olumsuz bilgiler yoktur. Sadece askerliğin tiksinti verici bir hal aldığını yazmaktadır.

[25] Mustafa Nuri Paşa; *Netayic'ül-Vukuat,* C. III-IV Ank. 1980 .s. 298.

[26] Musa Çadırcı; "Osmanlı Ordusunda Yeni Düzenlemeler (1792-1869)", *Birinci Askeri Tarih Semineri-Bildiriler II,* Ankara 1983, s. 98.

[27] Musa Çadırcı; "Osmanlı İmparatorluğunda Asker Almada Kura Usulüne Geçilmesi- 1845 Tarihli Askerlik Kanunu", *Askeri Tarih Bülteni,* Sayı, 18, Şubat, 1985.

[28] Faruk Ayın; *Osmanlı Devletinde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları,* Ankara, 1994, s. 11.

[29] BA, *A. MKT.* Dosya 169, Sıra 38.

[30] Faruk Ayın; *Osmanlı Devletinde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları,* Ankara, 1994, s. 12.

haksızlıkları önleyebilecek en makul yol olduğu söylenilebilir. Fakat bu kanunun uygulanması sırasında da bir takım güçlüklerle karşılaşılmıştır.

Harput Eyaleti'nde Kura'i Şer'iye usûlünün uygulanmasına başlanma tarihini elimizde mevcut belgelerden en erken tarih olan 1 Ekim 1848 olarak tespit edebiliyoruz. Harput Valisi Mustafa Sabri'nin merkeze gönderdiği bu belgede Harput'ta kura ile askere alınanların istihdamlarıyla, görev mahalline gönderilmeleri sırasında meydana gelen zorluklardan bahsedilmektedir. Özellikle Harput'un Haftahisar karyesinde kura ile belirlenen kişilerin askere alınıp birliklerine gönderilmelerinin mümkün olmadığını söyleyen Mustafa Sabri Paşa, eğer çoğunluğunun aşiret ve ekraddan oluştuğunu belirttiği bu köy ve havalisinin zorluk çıkarmaya devam etmeleri takdirinde üzerlerine asker sevkedileceğini belirtmektedir. Vali, yazısının sonunda ise şunu demektedir. *Bu bölgelerde kur'a-i şer'iyenin icrası şöyle dursun vergilerin tahsilinde bile güçlükler çıkmaktadır*[31].

Nitekim Mustafa Sabri Paşa'nın dedikleri doğru çıkmış ve Haftahisar, Terkez ve Horlar karyeleriyle Canik nahiyesi ahalilerinin kura'i şer'iye usûlüne ve vergilerin tahsiline itiraz ve başkaldırıları devam ettirmiştir. 13 Mart 1850 tarihli Harput Eyalet Meclisi mazbatasında bu bölge ahalilerinin ekrad taifesinden olduğundan bahsedilerek bunların kat'-ı târîk (yol kesen) gürûhundan oldukları, işleri ve güçlerinin eşkıyalık yaparak yollardan geçenlerin mallarına zarar verip gasbettikleri, civar köylere de aynı şekilde yağma hareketlerinde bulundukları belirtilmiştir. Bu nedenle bu topluluğun ıslahının lazım olduğunu gerekli gösteren bu delillere dayanarak üzerlerine asker sevkedilmesinin doğru olacağı tavsiye edilmiştir. Bu tavsiye doğrultusunda bu topluluk üzerine dörtyüz kişilik bir kuvvet sevkedilerek bölge itaat altına alınmış ve asayiş sağlanmıştır. Bu insanları devlete karşı kışkırtanlar da tesbit edilip başka bir bölgeye sürgün edilmişlerdir. Olayların bastırılmasından sonra bu bölgeden askere alınması gereken onüç kişi silah altına alınmıştır[32].

Yukarıda belirttiğimiz bölgenin dışında Akçadağ Kazası dahilinde kur'a-i şer'iye usûlünün uygulanması sırasında bazı hoşnutsuzluklar çıkmıştır. 1849 yılı başlarında ahali yeni vergilerin zaten kendilerine yeterince ağır geldiğini bunun dışında bir de asker veremeyeceklerini ifade edip asker vermeye rıza göstermemişlerdir. Bunun üzerine biraz önce belirttiğimiz olaylar gibi ol-

[31] BA, *A. MKT.*, Dosya 152, Sıra 13.

[32] BA, *İrade Meclis-i Vala*, 4778.

masa da bölgeye bir miktar asker gönderilmiştir. Bu gönderilen askerlerin bir şey yapmasına gerek olmadan bazı devlet görevlilerinin araya girmesi ve halkı ikna etmesi neticesinde ahali bu itirazından vazgeçerek kur'a-i şer"iye usulûnün icrasına rıza göstermiştir[33].

SONUÇ

Tanzimat'tan itibaren yenileşme çabaları artık batılı anlamda ele alınmaya çalışılmış, Devlet'in vergi sisteminden adalet anlayışına kadar, hemen hemen bütün kademelerinde köklü değişiklikler yapılmaya başlanmıştır. Çalışmamızda ele aldığımız yenilikler içerisindeki, askeri ve malî yenilikler bakımından ise devlet idarecileri Tanzimat öncesine oranla daha iyi niyetli ve hakkaniyet ölçüsü içerisinde bir takım uygulamalara girişmişlerdir. Ancak bu yeni uygulamalar yürürlüğe konulacağı zaman icra makamında bulunan bazı idarecilerin beceriksizlikleri veya kötü niyetli olmalarından dolayı Tanzimat'ın getirdiği yenilikler halka tam anlamıyla gerçek yönüyle aksettirilememiştir.

Bu çalışmamızda incelediğimiz Harput Eyaleti'nde de Tanzimat'la birlikte getirilen yeni kanun ve uygulamalara görüldüğü gibi bir takım itirazlar ve tepkiler olmuştur. Ancak herkese eşitlik ilkesiyle yaklaşan Tanzimat esasları çerçevesinde misal olarak, gerek kur'a-i Şer'iye usûlü gerekse tahrir-i temettu'at uygulaması gerçekten o dönem şartları gözününde bulundurulacak olursa oldukça demokratik sayılabilecek bir uygulama idi. Fakat daha önce de değindiğimiz gibi Tanzimat'tan önceki dönemde büyük maddi menfaatleri olan bir ayan ve eşraf topluluğu vardı. Tanzimat'la birlikte bu kişilerin çıkarlarının büyük ölçüde engellenmesi onları ahaliyi devlete karşı kışkırtmak yoluna sevkedebilmiştir. Bu bölgelerde meydana gelen olayların da böyle kışkırtmalar ve uygulamalardaki beceriksizlikler neticesinde ortaya çıktığını tahmin ediyoruz.

[33] BA, *A. MKT.*, Dosya 155 Sıra 56.